

Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
**ФАКУЛЬТЕТ СЛІДЧОЇ ТА ДЕТЕКТИВНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

«ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ДОВГОТРИВАЛОЇ ВІЙНИ»

(м. Харків, 20 травня 2025 р.)

УДК 343.9:343.35:35.08
П 83

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ:

Гетьман Анатолій Павлович – ректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор академік Національної академії правових наук України, Заслужений діяч науки і техніки України;

Головкін Богдан Миколайович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України;

Таволжанський Олексій Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент

Протидія злочинності в умовах довготривалої війни: збірник матеріалів П 83 Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 20 травня 2025 р.). Харків: Юрайт, 2025. 318 с.

ISBN 978-617-7450-29-9

*Матеріали викладено в авторській редакції з незначною коректурою.
Відповідальність за їхню якість, достовірність, а також відсутність у них відомостей,
що становлять державну таємницю та інформацію для службового користування,
несуть автори.*

ISBN 978-617-7450-29-9

УДК 343.9:343.35:35.08

© Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, 2025

© «Юрайт», оформлення, 2025

<u>Стручаєв М. Ф.,</u>	Запобігання кримінальним правопорушенням передбачених статтею 361 ККУ в умовах воєнного стану	213
<u>Таволжанський О. В.,</u>	Кіберзлочинність в умовах війни	218
<u>Топчій В.В.,</u>	Напрями міжнародного співробітництва в процесі розслідування воєнних злочинів	224
<u>Топчій В.В.,</u> <u>Колб О.Г.,</u>	Про деякі особливості кваліфікації воєнних злочинів за об'єктивною стороною їх вчинення, що стосуються посягань на права військовополонених	230
<u>Вячеслав Туляков,</u>	Теорія стигматизації та часи війни	234
<u>Туркот М.С.,</u>	Особливості кваліфікації самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану	241
<u>Чередниченко О.Ю.,</u>	Вплив корупційних проявів на стан тилового забезпечення і логістики військових формувань та військово-промислового комплексу держави в умовах довготривалої війни	248
<u>Черкашин К.І.,</u>	Роль плану BEPS у протидії злочинному ухиленню від сплати податків	252
<u>Чернявський С.С.,</u> <u>Тичина Д.М.,</u>	Вища юридична освіта як чинник удосконалення боротьби зі злочинністю	256

Вячеслав Туляков,
Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри кримінального права, доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
Заслужений діяч науки і техніки України

ТЕОРІЯ СТИГМАТИЗАЦІЇ ТА ЧАСИ ВІЙНИ

Теорія стигматизації, в контексті підходів Френка Тенненбаума та Гері Беккера була удосконалена Ервінгом Гофманом, який описує процес стигматизації, у якому суспільство навішує ярлики на індивідів, маркуючи їх як "відхилених" від соціальних норм, що призводить до їхньої ізоляції та дискримінації [1]. У контексті військового часу в Україні цей феномен набуває особливої гостроти, зокрема щодо осіб, які вчинили злочини. Війна посилює суспільну нетерпимість до будь-яких форм девіантної поведінки, оскільки громада перебуває у стані підвищеної тривоги та прагне максимальної безпеки. Колишні засуджені, особливо ті, чий злочин пов'язаний з насильством чи корупцією, часто стають об'єктами посиленої стигматизації, адже суспільство асоціює їх із загрозою в умовах воєнного стану. Наприклад, у період з 2022 по 2023 рік, коли війна змусила Україну мобілізувати всі ресурси, особи з судимістю нерідко стикалися з відмовами у працевлаштуванні на стратегічно важливі посади чи навіть у мобілізації до Збройних сил, попри їхню готовність служити. Це не лише обмежує їхню реінтеграцію, але й поглиблює соціальну нерівність, створюючи замкнене коло маргіналізації. Стигматизація у військовий час також має ширші наслідки, зачіпаючи не лише самих засуджених, але й їхні сім'ї. У період війни, коли економічні та соціальні ресурси обмежені, родини колишніх ув'язнених часто зазнають дискримінації, втрачаючи доступ до соціальної підтримки чи навіть базових можливостей, таких як житло чи освіта для дітей. Українське суспільство, з одного боку, демонструє солідарність у боротьбі з ворогом, але з іншого — зберігає нормативне упередження до тих, хто має судимість, розглядаючи їх як "ненадійних". Це суперечить принципам ресоціалізації та міжнародним стандартам прав людини, які наголошують на необхідності пропорційних і

тимчасових обмежень для осіб, що відбули покарання. Таким чином, стигматизація у військовий час не лише ускладнює реінтеграцію, але й послаблює суспільну згуртованість, що є критичною для країни в умовах війни.

Доля людини, яка пройшла через систему кримінального правосуддя, часто нагадує давню біблійну історію про трьох засуджених на Голгофі. Подібно до того, як Варавва отримав помилування, а двоє інших були розп'яті разом із Христом, сучасне суспільство по-різному ставиться до тих, хто одного разу переступив закон. Навіть після формального завершення покарання багато засуджених продовжують нести тягар минулого через різні правообмеження, що виходять за рамки Кримінального кодексу України. Так, згідно із Законом України "Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі" №264/94-ВР, до певних категорій колишніх ув'язнених застосовується система контролю, що включає регулярну реєстрацію в органах внутрішніх справ, заборону перебувати в певних місцях та залишати місце проживання в певний час. Це створює суттєві обмеження свободи пересування та вибору місця проживання. Час перебування в місцях позбавлення волі часто не зараховується до страхового стажу згідно з п. 3 ст. 24 Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" №1058-IV, якщо засуджений не працював у цей період. Це значно впливає на майбутнє пенсійне забезпечення колишніх ув'язнених. Закон України "Про державну службу" №889-VIII у ст. 19 забороняє займати посади на державній службі особам, які мають судимість, несумісну із зайняттям посади. Аналогічні обмеження встановлені для адвокатів (ст. 6 Закону "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" №5076-VI), суддів, нотаріусів та багатьох інших професій. Особливе занепокоєння викликають правообмеження, які продовжують діяти навіть після офіційного погашення або зняття судимості, що суперечить ст. 88 Кримінального кодексу України, згідно з якою погашення або зняття судимості "анулює всі правові наслідки, пов'язані із судимістю". Ряд спеціальних законів загалом встановлює безстрокові обмеження: згідно зі ст. 64 Закону України "Про Національну поліцію" №580-VIII, особи, які мали судимість, не можуть бути прийняті на службу в поліцію навіть після погашення судимості. Закон України

"Про прокуратуру" №1697-VII у ст. 27 містить аналогічну заборону для роботи в органах прокуратури. Особливо суворі обмеження після судимості встановлені для осіб, засуджених за корупційні правопорушення. Згідно зі ст. 22 Закону України "Про запобігання корупції" №1700-VII, особи, які були притягнуті до відповідальності за корупційні правопорушення, не можуть бути призначені на посади в державних органах або органах місцевого самоврядування протягом трьох років з дня відбуття покарання або звільнення від покарання. Що особливо важливо, ці обмеження продовжують діяти навіть після погашення або зняття судимості.

Доречи, Закон України "Про очищення влади" №1682-VII (закон про люстрацію) також встановлював заборони на зайняття певних посад для осіб, які займали відповідальні посади при попередніх урядах або були притягнуті до відповідальності за корупційні діяння. Ці обмеження часто мали незворотний характер, що викликає питання про їх відповідність принципу пропорційності. Подібні заборони містяться і в Законі України "Про санкції" №1644-VII, який уможлиблює накладення обмежень на осіб, які створюють загрози національній безпеці, незалежно від факту засудження за кримінальні правопорушення наявності судимості та строків її погашення. І я вже не кажу про кримінальну статистику та облікові дані осіб, засуджених за кримінальні правопорушення. Доречи, ЄСПЛ неодноразово розглядав питання, пов'язані з правообмеженнями після судимості Знаковим є Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Хірст проти Сполученого Королівства (№ 2)» [2] стало знаковим у питанні виборчих прав засуджених. Суд постановив, що автоматичне і недиференційоване позбавлення виборчих прав усіх засуджених до позбавлення волі порушує статтю 3 Протоколу № 1 до Конвенції. Водночас Суд не визнав саму практику позбавлення виборчих прав неправомірною, але наголосив на необхідності індивідуального підходу. Історично в Україні існував підхід, подібний до британського, який було розглянуто в справі "Хірст". Конституція України 1996 року гарантує право голосу всім громадянам, які досягли 18 років (стаття 70), без прямої згадки про обмеження для засуджених. Згідно з виборчим законодавством

до 2014 року, усі громадяни, які були засуджені до позбавлення волі, автоматично втрачали і активне, і пасивне виборче право незалежно від тяжкості злочину та терміну покарання. Це було саме тим типом "автоматичного і недиференційованого позбавлення виборчих прав", який ЄСПЛ визнав порушенням Конвенції в справі "Хірст". Після рішення у справі "Хірст" та інших подібних рішень ЄСПЛ, в українському законодавстві почалися зміни: У 2014 році було внесено зміни до Закону України "Про вибори народних депутатів України", які скасували автоматичне позбавлення активного виборчого права для усіх категорій засуджених. У 2019-2020 роках були прийняті Виборчий кодекс України та інші нормативні акти, які закріпили новий підхід: особи, засуджені до позбавлення волі, зберігають право голосу (активне виборче право), але тимчасово втрачають право бути обраними (пасивне виборче право). Тобто нинішній стан українського законодавства щодо виборчих прав засуджених значно краще відповідає стандартам, встановленим у рішенні "Хірст". Надання права голосу засудженим до позбавлення волі (хоча із практичними проблемами реалізації) є значним кроком вперед, який наближає українське законодавство до європейських стандартів. Диференційоване обмеження пасивного виборчого права також відповідає принципам, встановленим ЄСПЛ, оскільки воно пов'язане з тяжкістю злочину і не є абсолютним для всіх засуджених. Водночас залишаються проблеми з практичною реалізацією виборчих прав засудженими, які потребують подальшого врегулювання для повної відповідності стандартам, встановленим у практиці ЄСПЛ.

Важливо відзначити паралелі між правообмеженнями після судимості та іншими формами обмежень прав громадян, такими як люстрація та санкції. У справі "Полях та інші проти України" (Polyakh and Others v. Ukraine, заяви № 58812/15 та 4 інші, рішення від 17 жовтня 2019 року) ЄСПЛ розглядав питання застосування Закону України "Про очищення влади". Суд визнав, що деякі аспекти люстраційного законодавства України порушують Конвенцію через надмірну широту застосування, відсутність індивідуального підходу та непропорційні

наслідки для осіб, які підпадають під люстрацію. Цей підхід можна екстраполювати і на обмеження прав після судимості.

Отже складність досягнення справедливості у постпенітенціарному періоді упередствляє шляхи балансу необхідності захисту суспільства з можливістю повноцінної ресоціалізації для тих, хто відбув покарання.

Доречи, за весь період з 1991 по 2022 рік загальна кількість осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, може становити близько 2–2,5 мільйона осіб. Це приблизна оцінка, оскільки точні дані пов'язані із змінами динаміки кримінальної політики, змінами законодавства, анексією Крима, COVID, війною та знаходженням частини територій поза адміністративним контролем держави. Так, за період з 1991 по 2022 рік кількість осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, зазнала значного зменшення. Якщо не помиляюсь, - це 130-150 тисяч у 90-ті. Потім на початку 2000-х років кількість ув'язнених перевищувала 200 тисяч осіб, але до 2022 року ця цифра зменшилася до приблизно 48 тисяч. Сумарно маємо те що вказав вище. Хоча, якщо додамо до цього ще членів домогосподарств засуджених (подружжя, діти – коефіцієнт 2,5) і ми отримаємо якнайменш 4 мільйони осіб, які є потерпілими від системної постпенітенціарної стигматизації в державі.

Свого часу професор Олександр Козаченко розвивав концепцію так званого "кримінально-правового впливу", наголошуючи, що судимість не повинна бути довічним тавром для людини. Зокрема, він вказував на те, що існуючий інститут судимості часто стає інструментом додаткової стигматизації особи, яка вже відбула покарання; правообмеження, пов'язані з судимістю, суперечать принципу *non bis in idem* (заборона подвійного покарання за один злочин); сучасна концепція судимості не сприяє ресоціалізації осіб, які відбули покарання. Це також суперечить принципу соціальної ресоціалізації засуджених, закріпленому в міжнародних документах, таких як Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (стаття 14). Козаченко О.В. пропонував замінити традиційний інститут судимості більш гнучкою системою постпенітенціарного контролю. Проте усі пропозиції сьогодення є лише доктринальним тлумаченням [3].

Надалі система правообмежень, що накладаються на колишніх засуджених в Україні, значно суворіша, ніж у більшості країн ЄС, і часто суперечить позиції ЄСПЛ про необхідність співрозмірності та тимчасового характеру таких обмежень. Це вимагає постійного переосмислення та реформування з метою створення умов для справжнього виправлення та повернення до суспільства, а не нескінченного "розп'яття" людини за одного разу вчинену помилку.

Отже подолання стигматизації в Україні, особливо в умовах війни, вимагає комплексного підходу, який би поєднував реформи законодавства, просвітницьку роботу та практичні механізми реінтеграції. Європейський досвід, зокрема німецька чи шведська моделі, демонструє, що автоматичне видалення даних про судимість після певного періоду та диференційований підхід до обмежень сприяють ресоціалізації. Україні варто запозичити ці практики, переглянувши норми, які встановлюють безстрокові заборони для осіб із погашеною судимістю, наприклад, у сфері працевлаштування в поліції чи роботі з дітьми. У військовий час, коли країна потребує максимальної мобілізації людських ресурсів, такі зміни могли б не лише допомогти тисячам громадян повернутися до повноцінного життя, але й посилити суспільну єдність. Наприклад, надання особам із судимістю можливості служити в допоміжних підрозділах ЗСУ могло б стати кроком до їхньої реабілітації та демонстрації лояльності суспільству.

Крім того, необхідно звернути увагу на просвітницьку роботу, спрямовану на зменшення упереджень у суспільстві. Війна, попри всі виклики, відкриває вікно можливостей для переосмислення цінностей, зокрема щодо справедливості та прощення. Ініціативи, які б популяризували історії успішної реінтеграції колишніх засуджених, могли б змінити суспільне сприйняття, показавши, що людина, яка відбула покарання, здатна зробити внесок у спільну справу. Зрештою, як і біблійна історія про розбійників на Голгофі, сучасна Україна стоїть перед вибором: засуджувати назавжди чи дати шанс на покаяння та відновлення [4]. Лише через реформи, співчуття та розуміння можна розірвати ланцюги стигматизації, дозволяючи кожному, хто прагне виправлення, знайти своє місце в суспільстві, особливо в часи, коли єдність є запорукою виживання.

Список використаних джерел:

1. Goffman, E. Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity. London: Penguin Books. 1963 - URL: <https://cdn.penguin.co.uk/dam-assets/books/9780241548011/9780241548011-sample.pdf>
2. ЄСПЛ, Hirst v. the United Kingdom (No. 2), заява № 74025/01, рішення Великої палати від 6 жовтня 2005 року, URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-3706>
3. Козаченко О. В. Культуро-антропологічна концепція заходів здійснення кримінально-правового впливу *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. – Одеса : Юрид. л-ра, 2012. – Т. 11. – С. 413-421.
4. Tuliakov V. O. Victimization and Victim-Oriented Development of Ukrainian Doctrine of Criminal Law through European Union Dimensions *International Annals of Criminology*. Published online. 2025. № 1-22. 22 p. doi:10.1017/cri.2024.2